

filozofického myšlení, následují dvě studie (od A. Wedberga a R. A. Eberleho) inspirované některými problémy Carnapovy práce z r. 1928 *Der logische Aufbau der Welt*. Autoři dalších čtyř studií (D. Kaplan, R. Wójcicki, P. M. Williams a J. A. Winnie) se zabývají problémy empirické smysluplnosti, analytičnosti a vztahem mezi observačními a teoretickými složkami vědeckých teorií. A. Wedberg má v tomto sborníku dvě stati, ve druhé kriticky komentuje některé Carnapovy názory vyslovené v článku *Empiricism, Semantics, and Ontology* z roku 1950. G. H. Bohnert se ve svém příspěvku zabývá různými fázemi vývoje Carnapova logicismu. J. Hintikka se ve své studii soustřeďuje na kritický rozbor Carnapovy logické sémantiky (zejména názorů vyjádřených v *Meaning and Necessity*) a poukazuje na její nedostatky a meze, jež překonala až soudobá sémantika možných světů. Lingvistka B. Hall Partee se ve své stati zaměřila na otázky sémantiky výroků o víře (belief-sentences); soustředila se na sporné stránky Carnapovy koncepce intenzionálního izomorfismu a na problémy zaměnitelnosti výrazů vyskytujících se v kontextech o víře. Asa Kasher se zabývá pragmatikou v Carnapově pojetí jazyka. Všechny ostatní příspěvky až na poslední jsou věnovány otázkám pravděpodobnosti, induktní logiky (vedle již zmíněných Carnapových přednášek lze do této skupiny článků zařadit stať R. C. Jeffreyho, R. Hilpinena, T. A. F. Kuipersa, W. K. Esslera a druhou Hintikkovu studii v tomto sborníku). Publikaci uzavírá studie A. Shimonyho, v níž autor analyzuje téměř neznámou Carnapovu práci o entropii a přibuzných pojmech a zasazuje ji do širšího historického rámce.

Recenzovaný sborník lze pokládat za významný zdroj hlubšího poznání Carnapových názorů na některé filozofické, logické a metodologické otázky. Vyzdvihuje sice Carnapův teoretický přínos, ale netíná tak jednostranně, poukazuje i na jeho meze a nedostatky (i když ne všestranně a ze všech hledisek, jež by tu bylo možné i žádoucí uplatnit). Neposkytuje a ani nechce poskytnout vyčerpávající informaci o Carnapovi a jeho názorech, protože si všímá jen některých aspektů jeho díla, ale nepochybně přispěje k vytvoření fundovanějšího celkového obrazu o Carnapovi a jeho myšlenkovém odkazu. Nezanedbatelnou předností tohoto sborníku je skutečnost, že v mnoha studii se dále rozvíjí a řeší aktuální logická a metodologická problematika.

Jiří Gabriel

Ingolf U. Dalferth: Sprachlogik des Glaubens. Texte analytischer Religionsphilosophie und Theologie zur religiösen Sprache; Chr. Kaiser Verlag, München 1974, 312 s.

Antologie přináší v německém překladu reprezentativní práce anglické analytické filozofie náboženství a teologie, které jednájí — jak ukazuje už podtitul sborníku — především o problematice náboženského jazyka. Z hlediska svého konkrétního zaměření jsou texty rozděleny do dvou oddílů: I. Verifikace, falzifikace a logika náboženského jazyka (s. 63—207) a II. Jazyková hra a gramatika víry (s. 209—282). Obsáhlý bibliografický přehled (s. 283—302) svědčí o tom, že editor sborníku Ingolf U. Dalferth měl opravdu z čeho vybírat.

I. U. Dalferth je také autorem instruktivní předmluvy *Úvod do analytické náboženské filozofie a teologie* (s. 9—62). Autor v ní charakterizuje jednotlivé fáze analytické filozofie a sleduje její vliv v anglickém filozofickém a teologickém myšlení o náboženství. Logický atomismus (pluralismus) zůstával ještě celkem stranou pozornosti náboženských specialistů, i když někteří z nich si uvědomovali, že „tyto názory nenechávají teismu ve filozofii žádné místo“ (A. E. Taylor, 1921). Situace se výrazně mění od poloviny třicátých let, v období logického empirismu, kdy se objevují např. studie H. H. Price *Logical Positivism and Theology* (Philosophy 1935) a kniha A. J. Ayera *Language, Truth and Logic* (London 1936). (Ohles vyvolaly zejména Ayerovy protiteologické argumenty: logický, empirický, jazykově logický a epistemologický.) Do recenzovaného sborníku Dalferth však zařadil příspěvky až z let 1945—1970, které komentoval v části úvodu nazvané *Logický fenomenalismus a náboženská filozofie*.

První oddíl antologie uvádí článek Johna Wisdoma a *Goods* (uveřejněný poprvé v r. 1945). Autor se v něm zamýšlí především nad povahou náboženských vět. Má za to, že na náboženské věty je třeba pohlížet jako na určitý „teistický“ návod k interpretaci světa (tuto myšlenku ilustruje dnes už populárním podobenstvím o zahradě

a tajemném zahradníkovi). Náboženské věty (podobně jako věty jiných světonázorových modelů) poukazují sice na určitá fakta, nelze je prý však pokládat ani za empirické hypotézy, ani za logické důsledky jiných vět. Wisdom zdůrazňuje, že různé interpretační modely vedou člověka k různým hodnotovým a morálním postojům, a proto také nestačí náboženské věty posuzovat jen z hlediska verifikačního principu.

Pod souborným názvem *Teologie, a falzifikace* přetiskuje Dalferth některé příspěvky z polemiky, k níž došlo v r. 1950 na stránkách časopisu University. Diskusi uvádí Anthony Flew úvahou, v níž odmítá přiznat náboženským větám kognitivní charakter, a to s odvoláním na jejich nefalzifikovatelnost (klade teologům např. otázku, co by se muselo přihodit, aby tvrzení „bůh miluje člověka otcovskou láskou“ považovali za nepravdivé). Richard M. Hare (známý představitel emotivní etiky) Flewovi vytýká „úzce přírodovědecký“, vnitřně nezainteresaný přístup k náboženské problematice a pak podobně jako Wisdom zdůrazňuje interpretativní, světonázorovou funkci náboženství; s odkazem na Huma zavádí v této souvislosti termín „blik“. Basil Mitchell (editor sborníku *Faith and Logic*, London 1975) spatřuje zase v dosavadních pokusech o teodiceu doklad pro to, že teologické věty – například výpověď o boží lásce k člověku – byly a jsou chápány jako skutečné výroky. Zatímco proti „bliku“, jak mu rozumí Hare, nelze uvádět žádné argumenty, náboženské věty musí být znovu a znovu zdůvodňovány. V závěrečném slově k diskusi A. Flew mj. konstatuje, že úvahy na téma teologie a falzifikace přispívají k poznání faktického významu náboženských vět. V neustálých modifikacích těchto vět, jak se s nimi setkáváme při teologických interpretacích, spatřuje však velké nebezpečí „jak pro víru, tak pro logiku“.

Falzifikovatelnost logických vět uznává ve sborníku i Ian M. Crombie, a to ve studii z r. 1957 *The Possibility of Theological Statements* (s. 96–145). V teologických větech se mluví o bohu, a proto si v souvislosti s jejich výkladem všimá na prvním místě samotného termínu „bůh“; ukazuje potíže, které se objevují, chápeme-li tento výraz jako vlastní jméno. Nemenší těžkosti jsou i s predikáty teologických výrokových vět. (Co v nich fakticky znamenají výrazy jako „otec“, „vševědoucí“ apod.?) Ve své někdy poněkud rozvláčné studii se ovšem Crombie nakonec pokouší ukázat, jak by se přece jen dalo těmto větám dobře rozumět a na jakou zkušenost bychom se při úvahách o jejich významu mohli odvolávat.

Na Crombieho problematiku navazuje John Hick ve stati *Theology and Verification* (z r. 1960). Když nejdříve pojednal o samotném procesu verifikace a falzifikace (mj. tu poukazuje na to, že v některých případech je možné výpověď verifikovat, je-li pravdivá, nikoli však falzifikovat, je-li nepravdivá), klade otázku, zda existuje zkušenost, jež by mohla verifikovat či falzifikovat výrok o boží existenci. Některé naše zkušenosti jako by teismus potvrdzovaly, jiné jako by ho vyvracely. Konečné rozhodnutí podle Hicka přinese až „eschatologická verifikace“. Tu jde ovšem o pojem založený na předpokladu posmrtného života; při jeho výkladu autor dokonce uvažuje o tom, které posmrtné zkušenosti budou boží existenci fakticky dosvědčovat.

Richard B. Braithwaite je ve sborníku představen přednáškou *An Empiricist View of the Religious Belief* (s. 167–189). Z pozic tradičního empirismu v ní nejdříve dokládá, že náboženské věty nelze verifikovat „standardními metodami“ a že tudíž nemají ani místo v zavedeném dělení výroků. Problém náboženských vět řeší v souladu s principem, podle něhož význam každé věty je dán způsobem jejího užití, s tím, že na každou větu je třeba pohlížet jako na součást systému. Reč náboženství se mu pak jeví jako řeč etiky: Říkáme-li například, že „bůh je láska (agape)“, promlouváme fakticky o svém úmyslu agapeisticky žít, tj. jednat v souladu s přesvědčením, že láska je nejvyšší hodnota. Od čistě etických vět se tyto náboženské věty liší pouze tím, že jsou spojovány s určitými „dějinami“, jež je mají ilustrovat. Braithwaite užívá výraz „dějiny“, přestože by bylo často na místě mluvit spíše o legendách, alegoriích apod.; těmito „dějinami“ se také liší jednotlivá náboženství a náboženská vyznání. (Jednostranné zdůrazňování emotivní a konativní funkce náboženství vytýká Braithwaitovi i John A. T. Robinson ve své i u nás dobře známé knize *Honest to God* – Čestně o Bohu.)

Poslední stať prvního oddílu *The Logic of Religious Language* (z r. 1969) napsal Norman H. G. Robinson. Autor je přesvědčen, že logická analýza náboženského jazyka může pomoci lepšímu porozumění náboženství. Sám si klade otázku, jak spolu souvisejí jednotlivé druhy náboženských vět, od obrazných přirovnání až po performativy. Má za to, že nezbytným předpokladem náboženské řeči jsou věty vypovídající

o bohu (že existuje, že je stvořitelem světa apod.), tedy věty, jež jsou podle přesvědčení věřících pravdivé. Robinsone zároveň žádá, aby význam náboženských vět byl posuzován vždy v určitém společenském kontextu.

Pro příspěvky druhého oddílu antologie je charakteristické, že jejich autoři tak či onak navazují na Wittgensteinovu koncepci „jazykové hry“ (a na pozdního Wittgensteina vůbec) a že v jejím duchu uvažují o specifičnosti náboženské řeči, a tím nakonec i náboženství samého. Na prvním místě tu čteme článek Williama D. Hudsona a *Some Remarks on Wittgenstein's Account of Religious Belief* (z r. 1970), věnovaný především analýze předpokladů, z nichž vychází Wittgensteinovo pojetí „jazykové hry“ a náboženské řeči jako jejího zvláštního případu. Spolu s otázkou, do jaké míry lze skutečně mluvit o specifické náboženské jazykové hře, píše i o tom, jaký „výcvik“ potřebuje člověk k tomu, aby se mohl podílet na náboženské víře, zda účast na ní je rozumná a v čem vlastně spočívá rozdíl mezi lidmi věřícími a nevěřícími.

Už řadu let se každé září scházejí někteří vědci, filozofové a teologové z anglických univerzit, aby diskutovali o analytické filosofii a náboženství. Povahu a náplň těchto rozhovorů nám přibližují příspěvky publikované v antologii pod souborným názvem *Víra a porozumění* (s. 226–257). Tento výběr z diskuse z r. 1965 uvádí proslulý W. D. Hudsona, poukazující na ohlas Wittgensteinových prací při zkoumání povahy náboženského jazyka. (Hudson např. poznamenává, že právě jejich vlivem dnes mnozí analytici filozofové popírají, že by kritérium pro použití predikátu „skutečně existuje“ mohlo být nalezeno někde mimo náboženskou řeč a pak použito na zvláštní případ „boží existence“.) Konkrétním východiskem pro diskusi byla v tomto případě kniha D. Z. Phillipsa *The Concept of Prayer* (London 1965), představující pokus vyloužit modlitbu právě v duchu Wittgensteinova pojetí „jazykové hry“. John Hick, autor zmíněné už koncepce eschatologické verifikace, však namítá, že v křesťanské tradici se běžně uvažuje o pravdivostní hodnotě náboženských vět a že se proto při zvažování oprávněnosti náboženské víry pokládají za relevantní i filozofické a jiné úvahy. Humphrey Palmer v poznámce Nejdříve porozumět se zaměřuje na kritický rozbor tvrzení, že náboženským větám mohou rozumět pouze věřící lidé, že „porozumět“ tu předpokládá „věřit“.

Dewi Z. Phillips jeve sborníku zastoupen nejen závěrečným slovem ze zmíněné diskuse, ale i studií *Religious Beliefs and Language-Games* (z r. 1970). Jde o příspěvek, který rovněž patří do dnes už velmi bohaté anglické wittgensteinovské literatury. (Phillips je autorem i několika dalších statí, jež Dalferth v bibliografii zařadil do oddílu nadepsaného „Wittgenstein a wittgensteinovský fideismus“.) Autor v něm chce upozornit na různá nedorozumění při výkladech „jazykové hry“ a zároveň odpovědět na námítky některých filozofů. Tak se např. snaží vyloučit, proč se mylí ti filozofové, kteří z poznatku, že smysl náboženských věroučných představ a tezí je alespoň zčásti závislý i na lidském životě mimo náboženství, vyvozují, že by se dostali do rozporu, kdyby zároveň tvrdili, že tyto teze lze chápat i jako specifickou jazykovou hru.

Marxisticky orientovanému čtenáři budou filozofická východiska autorů uvažovaného sborníku ovšem cizí. Ve většině statí může však najít řadu zajímavých poznámek a zjištění nejen o povaze náboženského jazyka, ale i o náboženství samém. V každém případě mu pak Dalferthův výběr nabízí ucelený pohled na jeden z moderních proudů anglické filozofické literatury jednající o náboženství, o jeho jazyku, povaze i významu pro současného člověka.

Jiří Gabriel

Alexander Patschovsky: Die Anfänge einer ständigen Inquisition in Böhmen; Walter de Gruyter, Berlin–New York 1975, 320 s.

O vzniku, povaze a společenské funkci inkvizice bylo napsáno již hodně prací. (Mnohé z výsledků dosavadního bádání o těchto věcech shrnul I. R. Grigulevič v knize *Istoriја inkvizicii, která vyšla rovněž česky: Dějiny inkvizice, Praha 1973.*) Ukazují nám, jak od 13. století, v návaznosti na starší formy boje s kacířstvem, svaté tribunály zasahovaly všude tam, kde se objevovaly názory a stanoviska, jejichž šíření neodpovídalo zájmům církve a feudální společnosti. Historikové (např. Rudolf Ho-